

การมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพของกลุ่มสตรีในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อ
ไวรัสโคโรนา 2019: กรณีศึกษากลุ่มอาชีพสตรีตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ
PARTICIPATION IN THE CAREER DEVELOPMENT OF WOMEN'S OCCUPATIONAL
GROUPS DURING CORONAVIRUS DISEASE 2019 PANDEMIC SITUATION:
A CASE STUDY OF WOMEN'S OCCUPATIONAL GROUPS OF PHON CHAROEN
SUBDISTRICT, PHON CHAROEN DISTRICT, BUENG KAN PROVINCE

เอกศักดิ์ เฮงสุโข^{1,*}, ศุภางค์จิต กลยาแก้ว², อภิรุตติ ทองพล², นุสรรา สัมปชัญญานนท์²,
ฉัตรชนก เฮงสุโข², ยูวธิดา หงษ์ชูตา³ และ จุฬาลักษณ์ พรหมแสง³
Ekasak Hengsuko^{1,*}, Supangjit Kanlayakaew², Aphirudee Thongpol², Nutsara Sampachanyanon²,
Chatchanok Hengsuko², Yuwathida Hongchuta³ and Juraluck Phommasaeng³

(Received: 23 Dec., 2023; Revised: 28 Jan., 2025; Accepted: 7 Mar., 2025)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์คือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 และ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริมให้แก่กลุ่มอาชีพสตรีในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัย คือ กลุ่มอาชีพสตรีตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ จำนวน 30 คน เครื่องมือในการเก็บข้อมูลได้แก่แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและใช้การเก็บข้อมูลโดยวิธีการสนทนากลุ่มเฉพาะ วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัย พบว่า 1) กลุ่มสตรีมีความต้องการพัฒนาอาชีพเพื่อเป็นรายได้เสริมและสามารถเข้าร่วมกิจกรรมในการพัฒนาศักยภาพของกลุ่ม 1-2 ครั้ง/เดือน โดยเลือกเข้าร่วมกิจกรรมโครงการของหน่วยงานภาครัฐเป็นหลักในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 และ 2) แนวทางในการพัฒนากลุ่มสตรีควรพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกคน และควรส่งเสริมให้ประชาชนในชุมชนเห็นถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การได้รับผลตอบแทนที่ยุติธรรม การมีรายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของในการดำเนินกิจกรรมบ้านเกิด คำนึงถึงสังคมและชุมชนในรูปแบบของ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. วิทยาลัยนวัตกรรมการบริหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดบึงกาฬ ประเทศไทย

¹ Assistant Professor Dr., Bueng Kan College of Innovation, Udon Thani Rajabhat University, Bueng Kan Province, Thailand

² อาจารย์, วิทยาลัยนวัตกรรมการบริหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดบึงกาฬ ประเทศไทย

² Lecturer, Bueng Kan College of Innovation, Udon Thani Rajabhat University, Bueng Kan Province, Thailand

³ บุคลากรสายสนับสนุน, วิทยาลัยนวัตกรรมการบริหาร มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี จังหวัดบึงกาฬ ประเทศไทย

³ Support staff, Bueng Kan College of Innovation, Udon Thani Rajabhat University, Bueng Kan Province, Thailand

* Corresponding author. E-mail: ekasak.he@udru.ac.th

กิจกรรมต่าง ๆ เช่น ทุนการศึกษา ทุนการประกอบอาชีพ เป็นต้น รวมไปถึงหน่วยงานภาครัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณ การพัฒนากลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง ยั่งยืน และแนวทางสำคัญที่เป็นข้อค้นพบจากการวิจัยคือ การพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็งต้องเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community Learning) คือสมาชิกช่วยกันแลกเปลี่ยนเรียนรู้ หรือเรียนรู้เป็นกลุ่ม โดยมีสถาบันการศึกษาในพื้นที่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่ม และทรัพยากรที่มีในพื้นที่

คำสำคัญ: การมีส่วนร่วม, พัฒนาอาชีพ, กลุ่มสตรี, สถานการณ์การแพร่ระบาดโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019

Abstract

The purposes of this study were: 1) to examine the current situation about the participation of people in the community during Coronavirus Disease 2019 pandemic, and 2) to examine the supportive guidelines in the participation of creating additional careers for women's occupational group in the community during Coronavirus Disease 2019 pandemic. This study was qualitative research. The target group used in the study was 30 women occupational group of Phorn Chareon Sub-district, Phorn Chareon District, Bueng Kan Province. The data was collected by using structural-interview and was used to collect data by focus group discussions. The data was analyzed by means of qualitative data analysis using content analysis. The research results found that 1) the target group had a desire to develop their skills for career to gain additional income which they will be able to participate in skills development activities 1-2 times per month by choosing to participate in government sector project activities mainly during the outbreak of the Coronavirus Disease 2019 pandemic. 2) Guidelines for developing women's groups should develop a group management system with the participation of everyone and should encourage people in the community to see the benefits of participation in creating concrete careers, such as receiving fair returns, increasing income from joining together to create participation and a sense of ownership in caring for their hometown and returning profits to society and communities in the form of various activities such as educational scholarships, and career scholarships, etc. Moreover, the government sectors should play a role in supporting budgets for the development of various occupational groups in the community to be strong and sustainable. The important guidelines of this study were to develop a strong community, the community should be a learning community, meaning members help each other exchange knowledge,

with educational institutions in the area acting as mentors, giving advice, and transferring knowledge in terms of technology and innovation that are appropriate for the group and resources available in the area.

Keywords: Participation, Occupational Development, Woman Group, Situation of the Spread of Coronavirus Disease 2019

บทนำ

เชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) เป็นโรคระบบทางเดินหายใจที่เกิดจากไวรัส COVID-19 ซึ่งแพร่กระจายจากประเทศจีนไปยังอีกหลายประเทศทั่วโลก รวมถึงสหรัฐอเมริกา ความรุนแรงของ COVID-19 ขึ้นอยู่กับว่ามีผลกระทบระดับนานาชาติมากน้อยเพียงใด ทั้งสถานการณ์การระบาด รวมถึงการเพิ่มขึ้นของการระบาดในวงกว้างทั่วโลก ส่งผลกระทบต่อทุกด้านของชีวิตประจำวัน เช่น การเดินทาง การค้า การท่องเที่ยว อาหาร และเศรษฐกิจ ในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19) ที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบันนี้ ทั้งภาครัฐบาล เอกชน และประชาชนได้ให้ความสนใจและตระหนักในการป้องกันและดูแลสุขภาพ รวมไปถึงหาแนวทางการฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์การระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (กรมควบคุมโรค, 2563) ผลกระทบสำคัญที่เกิดในพื้นที่ได้แก่ เกิดการอพยพและแรงงานคืนถิ่น ปัญหาที่ตามมาได้แก่ ไม่มีอาชีพในการรองรับแรงงานคืนถิ่น ส่งผลเสียต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคม อีกทั้งประชาชนส่วนใหญ่ในจังหวัดบึงกาฬอยู่ในภาคการเกษตร ซึ่งผลการสำรวจภาวะการทำงานของประชากรจังหวัดบึงกาฬ โดยสำนักงานสถิติจังหวัดบึงกาฬ พบว่าแรงงานอยู่ในภาคเกษตรกรรม จำนวน 134,411 คน คิดเป็นร้อยละ 74.50 ของแรงงานทั้งหมด และเป็นเกษตรกรชาวสวนยางพาราซึ่งเป็นอาชีพหลัก และในช่วงระยะเวลาดังกล่าวส่งผลให้ราคาของน้ำยางพาราตกต่ำ ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของเกษตรกร ดังนั้นประชาชนในพื้นที่จึงต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรม รวมไปถึงความต้องการในการมีส่วนร่วมในการประกอบอาชีพ หรือกิจกรรมการรวมกลุ่มของชุมชนในรูปแบบต่างๆ ในช่วงที่ไวรัสโคโรนา 2019 ยังมีการระบาดอยู่ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี ซึ่งมีพันธกิจในการพัฒนาเชิงพื้นที่และการบริการวิชาการ ได้สังเกตและร่วมวิเคราะห์กับชุมชนถึงบริบทภายใต้การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ส่งผลให้การรวมกลุ่มในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนมีรูปแบบที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม โดยจะต้องอยู่ภายใต้มาตรการการป้องกันการแพร่ระบาด และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันทั้งประชาชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนเดิม และผู้อพยพที่เป็นแรงงานคืนถิ่นที่กลับมายังภูมิลำเนา ทำให้เกิดการหวาดระแวงซึ่งกันและกัน ส่งผลต่อกระบวนการการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้น แต่ยังมีข้อดีของการเป็นสังคมชนบทคือมีความรู้จักกันเป็นทุนเดิม และมีความเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนในการกลับมาช่วยพัฒนาชุมชนท้องถิ่นของตนเองในรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การทำบุญในการพัฒนาวัด การพัฒนาโรงเรียนในชุมชนของตนเอง

การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อกลุ่มสตรี ประชาชนที่อาศัยในต่างจังหวัด และแรงงานที่มาทำงานในเมือง โดยเฉพาะกลุ่มสตรีที่ต้องพึ่งพารายได้จากการทำงานกลุ่มหรือการค้าขายในชุมชน การปิดกิจการชั่วคราวในช่วงการแพร่ระบาดทำให้สูญเสียรายได้อย่างฉับพลัน ในขณะที่ประชาชนในต่างจังหวัดซึ่งพึ่งพิงอาชีพการเกษตรและการค้าปลีกขนาดเล็กต้องเผชิญกับการลดลงของยอดขายและการเข้าถึงทรัพยากร นอกจากนี้แรงงานที่มาทำงานในเมืองเผชิญกับความไม่แน่นอนในด้านการจ้างงานและต้องเดินทางกลับภูมิลำเนาในช่วงล็อกดาวน์ (Lockdown) ส่งผลให้เกิดความเครียดและความไม่มั่นคงในชีวิตประจำวัน (กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข, 2563)

สถานการณ์โรคระบาดไวรัสโคโรนาในประเทศไทยหรือโควิด 2019 ยังส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม รวมไปถึงภาระหนี้ของภาคครัวเรือนในภาคการเกษตร จากรายงานผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน พ.ศ.2564 จังหวัดบึงกาฬ โดยสำนักงานสถิติจังหวัดบึงกาฬ พบว่า ครัวเรือนจังหวัดบึงกาฬเกินครึ่ง เป็นครัวเรือนที่มีหนี้สิน คิดเป็นร้อยละ 68.2 โดยมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 197,869 บาท ต่อครัวเรือน โดยเป็นหนี้จากการทำการเกษตร คิดเป็นร้อยละ 23.7 ซึ่งถือเป็นกลุ่มประชากรส่วนใหญ่ของประเทศที่กำลังได้รับผลกระทบจากวิกฤติโควิด 19 ครั้งนี้ผ่านปัญหาเชิงโครงสร้างของประเทศอย่างชัดเจน ในสถานการณ์ปัจจุบันหน่วยงานภาครัฐ เข้ามามีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือสนับสนุนงบประมาณและการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มอาชีพกับตลาดเป้าหมาย รวมถึงการให้คำปรึกษาด้านการบริหารจัดการ เช่น การจดทะเบียนสินค้าภายใต้โครงการ OTOP การสร้างช่องทางการจำหน่ายสินค้าออนไลน์ และการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพอย่างยั่งยืน อีกทั้งจากการลงพื้นที่สำรวจชุมชนในตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ ของมหาวิทยาลัยเพื่อการพัฒนาพื้นที่ พบว่า กลุ่มอาชีพต่าง ๆ มีองค์ความรู้เดิมคือ การแปรรูปอาหาร แต่ยังขาดองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสมในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ให้ได้มาตรฐาน ดังนั้นกลุ่มอาชีพจึงมีความสนใจในการฟื้นฟูการจัดตั้งกลุ่มเพื่อแปรรูปอาหาร เป็นการช่วยเหลือและสร้างโอกาสให้แก่แรงงานคืนถิ่นในการพัฒนาทักษะเพื่อสร้างอาชีพและสร้างรายได้ มหาวิทยาลัยยังควรมีบทบาทในการบริการวิชาการ ถ่ายทอดองค์ความรู้ และควรทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้แก่กลุ่มอาชีพในชุมชน เพื่อเพิ่มมูลค่าให้ผลิตภัณฑ์ สร้างคน สร้างรายได้ และสร้างอาชีพในสถานการณ์ที่ประชาชนได้รับความเดือดร้อน โดยบูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ที่อยู่ในพื้นที่ นอกจากนี้มหาวิทยาลัยควรมีบทบาทในการช่วยประเมินผลการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพและจัดทำโครงการวิจัยเพื่อหาแนวทางพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน (ธนานันต์ กุลไพบุตร, 2562) โดยนำผลงานวิจัยมาปรับประยุกต์ใช้ในพื้นที่ และมหาวิทยาลัยราชภัฏมีการปรับเปลี่ยนบทบาทเป็นมหาวิทยาลัยรับใช้สังคมด้วย มีการสร้างสรรค์งานวิจัยและนวัตกรรมที่นำไปสู่การแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชน การ

ยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์การเสริมพลังแก่ชุมชนในการจัดการตนเอง สนับสนุนการวิจัยตามความต้องการในแต่ละพื้นที่ เป็นต้น

ดังนั้นคณะผู้วิจัยมีความสนใจที่จะศึกษาและหาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริม เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการสร้างรายได้เสริมให้แก่กลุ่มอาชีพสตรีในชุมชนอีกด้วย และนำเสนอถึงสถานการณ์ปัจจุบันในด้านการมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพของกลุ่มสตรีในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 รวมทั้งแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริมให้แก่คนในชุมชน กลุ่มสตรีและประชาชนที่สนใจ เพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งและมีรายได้ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019
- 2) เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริมให้แก่กลุ่มอาชีพสตรีในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ พื้นที่วิจัยคือ กลุ่มอาชีพสตรี ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ ซึ่งคณะผู้วิจัยได้แบ่งวิธีการศึกษา ดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมาย กลุ่มเป้าหมายที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 30 คน จากกลุ่มอาชีพสตรีและแรงงานคืนถิ่นในชุมชน

2. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย ใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง โดยใช้รูปแบบการจัดเวทีด้วยการสนทนากลุ่มเพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย โดยคณะผู้วิจัยได้สร้างประเด็นคำถามและหัวข้ออภิปรายกลุ่มเพื่อให้สอดคล้องกับกรอบแนวความคิดและวัตถุประสงค์ในการวิจัยทั้งข้อที่ 1 และ 2 โดยมีผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบหาความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (Item content validity index) และให้ข้อเสนอแนะ จำนวน 3 ท่าน

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการเป็นกระบวนการ ดังนี้

- 3.1 ผู้วิจัยจัดเตรียมคำถามสัมภาษณ์
- 3.2 นัดหมายเวลา และจัดเตรียมสถานที่สำหรับสัมภาษณ์
- 3.3 ดำเนินการสัมภาษณ์
- 3.4 สรุปประเด็นข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์

4. การวิเคราะห์ข้อมูล โดยภายหลังการสนทนากลุ่มคณะผู้วิจัยได้ถอดข้อความ และจัดข้อความเป็นหมวดหมู่ ตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล นำเสนอโดยการพรรณนาเชิงวิเคราะห์ นำมาวิเคราะห์เชิงเนื้อหา (Content analysis) และสรุปผลการวิจัยต่อไป

ผลการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการพัฒนาอาชีพของกลุ่มสตรีในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019: กรณีศึกษากลุ่มอาชีพสตรีตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ คณะผู้วิจัยได้สรุปผลการวิจัยได้ตามวัตถุประสงค์ดังนี้

1) ในช่วงการแพร่ระบาดของโควิด-19 การมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาอาชีพได้รับความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากสตรีเป็นกลุ่มที่ได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก หน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เน้นย้ำถึงความจำเป็นในการเร่งดำเนินนโยบายพัฒนาอาชีพสตรี เพื่อสร้างความมั่นคงในอาชีพรายได้ และคุณภาพชีวิตในระดับท้องถิ่น เช่น ตำบลพรเจริญ อำเภอพรเจริญ จังหวัดบึงกาฬ ได้มีการจัดตั้งกลุ่มอาชีพสตรีเพื่อส่งเสริมการพัฒนาอาชีพและเพิ่มรายได้ให้แก่สมาชิก นอกจากนี้สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอพรเจริญยังได้ดำเนินโครงการจัดตั้งและพัฒนากลุ่มอาชีพในพื้นที่ต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสตรีในการพัฒนาอาชีพและเศรษฐกิจของชุมชน การสนับสนุนและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของสตรีในด้านอาชีพและการตัดสินใจในสังคมเป็นกลไกสำคัญในการสร้างสังคมที่เสมอภาคและลดความเหลื่อมล้ำ ผลการสนทนากลุ่ม พบว่า สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ประชาชนในชุมชนตำบลพรเจริญมีความถี่ในการเข้าร่วมกิจกรรมกลุ่มอาชีพสตรีอยู่ที่ประมาณ 1-2 ครั้งต่อเดือน โดยลักษณะของกิจกรรมที่ได้รับความนิยมสูงสุดคือกิจกรรมที่จัดโดยหน่วยงานภาครัฐ เช่น การฝึกอบรมทักษะการประกอบอาชีพ และโครงการพัฒนาคุณภาพชีวิตในช่วงการระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 นอกจากนี้พบว่า การเข้าร่วมกิจกรรมมีความสอดคล้องกับความต้องการที่แท้จริงของคนในชุมชน เช่น การพัฒนาทักษะใหม่ ๆ และการสร้างรายได้เสริม โดยเฉพาะกลุ่มสตรีที่มีความสนใจในด้านการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อเพิ่มมูลค่าและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือน

อย่างไรก็ตามข้อจำกัดที่พบ ได้แก่ การขาดแคลนองค์ความรู้ด้านเทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อใช้พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพสอดคล้องกับมาตรฐาน นอกจากนี้การจัดการกลุ่มยังประสบปัญหาความต่อเนื่องและการบริหารจัดการทรัพยากรที่มีอย่างจำกัด ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อการพัฒนาชุมชนในระยะยาว และจากการศึกษาในครั้งนี้พบว่า ความท้าทายสำคัญของกลุ่มอาชีพสตรีคือการขาดการบูรณาการความรู้จากภาคส่วนต่าง ๆ เช่น ความร่วมมือจากภาคการศึกษา หน่วยงานด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และการสนับสนุนจากภาคธุรกิจเอกชน ซึ่งหากมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมืออย่างเป็นระบบ อาจช่วยเพิ่มศักยภาพในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดในปัจจุบันมากขึ้น และการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับแรงงานคืนถิ่นในพื้นที่ช่วงสถานการณ์ของการแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 พบว่ากลุ่มแรงงานดังกล่าวมีศักยภาพในการร่วมพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนได้ แต่ขาดการเชื่อมโยงอย่างมีประสิทธิภาพกับกลุ่มอาชีพสตรี การส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มและการแบ่งปันทรัพยากรในชุมชนจึงเป็นแนวทางที่ควรผลักดันเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่เศรษฐกิจฐานราก ข้อค้นพบอีกประเด็นที่น่าสนใจคือการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้และการฝึกอาชีพในพื้นที่ตำบลพรเจริญ โดยเน้นการถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ การตลาดดิจิทัล และการบริหารจัดการกลุ่มในระยะยาว รวมถึงการจัดอบรม

เชิงปฏิบัติการที่เน้นการแก้ไขปัญหาเฉพาะด้าน เช่น การเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ การสร้างอัตลักษณ์ การเข้าถึงแหล่งเงินทุน และเน้นกระบวนการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนของกลุ่มอาชีพสตรี แรงงานคีนถิ่นยังต้องคำนึงถึงปัจจัยด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น การส่งเสริมผลิตภัณฑ์ที่สะท้อนอัตลักษณ์ชุมชน การสร้างช่องทางจำหน่ายที่เชื่อมโยงกับการท่องเที่ยวในพื้นที่ ซึ่งจะช่วยเพิ่มโอกาสทางเศรษฐกิจและสร้างความยั่งยืนในระยะยาว

รูปที่ 1 การฝึกอบรมทักษะอาชีพการแปรรูปผลิตภัณฑ์อาหารเพื่อเพิ่มมูลค่าและสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือนโดยมหาวิทยาลัยถ่ายทอดองค์ความรู้สู่พื้นที่

รูปที่ 2 การรวมกลุ่มอาชีพสตรีเพื่อการแปรรูปอาหารสร้างอาชีพและรายได้ในช่วงสถานการณ์ระบาดของโรคไวรัสโคโรนา 2019

2) ผลการศึกษาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริมให้แก่กลุ่มอาชีพสตรีในชุมชน ซึ่งแนวทางการส่งเสริมที่พบ ได้แก่ การพัฒนาระบบการบริหารจัดการกลุ่มอาชีพ โดยใช้แนวคิดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน เช่น การตั้งคณะกรรมการกลุ่มที่มาจากการเลือกตั้ง การจัดทำแผนการดำเนินงานที่ชัดเจน และการสร้างความโปร่งใสในกระบวนการบริหารจัดการ นอกจากนี้การจัดหาแหล่งเงินทุนสนับสนุนโดยไม่คิดดอกเบี้ยและการจัดการฝึกอบรมในหัวข้อที่ตอบสนองความต้องการเฉพาะกลุ่ม เช่น การตลาดออนไลน์ การออกแบบผลิตภัณฑ์ที่ทันสมัย และการจดทะเบียนสินค้า OTOP ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการเสริมสร้างศักยภาพให้กลุ่มสตรีมีความเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ ในระดับหน่วยงานภาครัฐควรมีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนงบประมาณและการสร้างเครือข่ายระหว่างกลุ่มอาชีพกับตลาดเป้าหมาย รวมถึงการให้คำปรึกษาด้านการบริหารจัดการ เช่น การจดทะเบียนสินค้าภายใต้โครงการ OTOP การสร้างช่องทางจำหน่ายสินค้าออนไลน์ และการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะการประกอบอาชีพอย่างยั่งยืนสำหรับสถาบันทางการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยในพื้นที่ ควรทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้แก่กลุ่มอาชีพในชุมชน โดยการจัดอบรมให้ความรู้ทางวิชาการ การถ่ายทอดเทคโนโลยีที่เหมาะสม และการสร้างนวัตกรรมเพื่อเพิ่มมูลค่าให้แก่ผลิตภัณฑ์

นอกจากนี้มหาวิทยาลัยควรมีบทบาทในการช่วยประเมินผลการดำเนินงานของกลุ่มอาชีพและจัดทำโครงการวิจัยเพื่อหาแนวทางพัฒนาที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน หน่วยงานที่เกี่ยวข้องยังควรสร้างแนวทางการฟื้นฟู และส่งเสริมการมีส่วนร่วมในช่วงหลังสถานการณ์โควิด โดยควรเน้นที่การเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มอาชีพสตรีให้มีความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้ เช่น การจัดอบรมที่เน้นการพัฒนาความรู้ด้านทักษะดิจิทัล การวางแผนธุรกิจ และการพัฒนาทักษะใหม่ที่เกี่ยวข้องกับแนวโน้มทางการตลาดในอนาคต เช่น การพัฒนาช่องทางตลาดที่เหมาะสม การตลาดออนไลน์และออฟไลน์ที่เจาะกลุ่มผู้บริโภคในยุคดิจิทัล นอกจากนี้การสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานภาครัฐเพื่อช่วยบรรเทาผลกระทบทางเศรษฐกิจ ควบคู่กับการสร้างความร่วมมือระหว่างกลุ่มอาชีพสตรีและผู้ประกอบการท้องถิ่น จะช่วยเพิ่มความยั่งยืนในการสร้างรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มอาชีพสตรีในอนาคต

สรุปและอภิปรายผล

จากผลการศึกษา คณะผู้วิจัยสามารถสรุปและอภิปรายผลได้ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

1) สถานการณ์ปัจจุบันเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 ระดับของการมีส่วนร่วมในชุมชนพบว่า การกระตุ้นให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ และการตระหนักถึงประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกในชุมชน เป็นหลักสำคัญที่ช่วยเพิ่มการมีส่วนร่วมในการพัฒนากลุ่ม การสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนมีบทบาทในทุกกระบวนการ ตั้งแต่การวางแผน

การดำเนินงานและการติดตามผล จะช่วยสร้างความยั่งยืนให้แก่กลุ่มอาชีพและลดปัญหาการขาดความต่อเนื่องในระยะยาว และผลการศึกษาด้านการมีส่วนร่วมระบุว่าความถี่ในการเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน 1-2 ครั้ง/เดือน ส่วนใหญ่เลือกเข้าร่วมกิจกรรมโครงการของหน่วยงานภาครัฐ ลักษณะของอาชีพเสริมที่สนใจเข้าร่วมกิจกรรม คือ การมีรายได้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มุ่งเน้นการพัฒนาทักษะและสร้างรายได้เสริม เช่น การฝึกอบรม การแปรรูปผลิตภัณฑ์ และการพัฒนาทักษะการตลาด เหตุผลที่ชุมชนเลือกเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้เนื่องจากเห็นถึงโอกาสในการเพิ่มรายได้และพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและครอบครัว นอกจากนี้ การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้คนในชุมชน ทั้งในด้านทรัพยากรที่มีคุณภาพและการเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้อง การสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนเป็นผลมาจากการสร้างความรู้สึกรับผิดชอบและความไว้วางใจระหว่างสมาชิกในกลุ่ม โดยการมีพื้นที่สำหรับการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการวางแผนร่วมกัน นอกจากนี้ การกำหนดบทบาทที่ชัดเจนให้แก่สมาชิกแต่ละคนในกระบวนการจัดการกลุ่ม ช่วยส่งเสริมให้เกิดความรับผิดชอบร่วมกันและเพิ่มโอกาสความสำเร็จของกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของพิมพงา เพ็ญนาเรนทร์ (2564) ที่ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ของผู้สูงอายุ พบว่า ผู้สูงอายุมีความต้องการพัฒนาอาชีพ ทำเป็นอาชีพเสริม เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ตนเองและครอบครัว และสอดคล้องกับ ธนกร กิตติพรเดชชาธร และอนงค์นุช เทียนทอง (2562) ที่ได้ศึกษาเรื่องการศึกษาปัจจัยการประกอบอาชีพเสริมของข้าราชการในจังหวัดอุดรธานีพบว่า ปัจจัยที่ส่งผลต่อการประกอบอาชีพเสริม ได้แก่ รายได้ เงินออมหรือเงินออมเพื่อการลงทุน สวัสดิการข้าราชการ ประสบการณ์ในการทำงาน แนวโน้มของความก้าวหน้าในงาน และความเสียงของอาชีพเสริม

2) แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพเสริมให้แก่กลุ่มอาชีพสตรีในชุมชนในช่วงสถานการณ์การแพร่ระบาดของโรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 พบว่า ควรส่งเสริมให้คนในชุมชนเห็นถึงประโยชน์ของการมีส่วนร่วมในการสร้างอาชีพอย่างเป็นรูปธรรม เช่น การได้รับผลตอบแทนที่ยุติธรรม การมีรายได้ที่เพิ่มขึ้น การรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมและรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของในการสำนึกถึงบ้านเกิด คำนึงถึงสังคมและชุมชนในรูปแบบของกิจกรรมต่าง ๆ เช่น ทุนการศึกษา ทุนการประกอบอาชีพ เป็นต้น รวมไปถึงหน่วยงานภาครัฐต้องเข้ามามีบทบาทในการสนับสนุนงบประมาณ การพัฒนากลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน โดยมีสถาบันการศึกษาในพื้นที่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษาและถ่ายทอดองค์ความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่เหมาะสมกับกลุ่มและทรัพยากรที่มีในพื้นที่ ซึ่งสอดคล้องกับ กิจทวีสิน วิชัยดิษฐ์ และคณะ (2562) ที่ศึกษาเรื่อง แนวทางการพัฒนาอาชีพให้แก่ประชาชนในชุมชนตำบลบางสระแก้ว อำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี พบว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมการสร้างเสริมความเข้มแข็งในการพัฒนาอาชีพให้แก่ชุมชนโดยใช้ (1) เงินทุนที่ไม่คิดดอกเบี้ย (2) วิทยาการที่มีความเชี่ยวชาญในการแปรรูปผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและทันสมัย (3) การจดจำหน่าย โดยมีสถานประกอบการมารับซื้อหรือจำหน่ายทางเว็บไซต์ (4) การออกแบบตลาดปลายทางที่ทันสมัยในการดึงดูดผู้บริโภค และ (5) การประชาสัมพันธ์ โดยรัฐบาลให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ประชาสัมพันธ์ทางทีวี วิทยุกระจายเสียง หนังสือพิมพ์ วารสาร รวมทั้งการจัดจำหน่ายในเทศกาลต่าง ๆ อีกทั้งยังสอดคล้องกับ ผลการรัตน์ พินิจวัฒน์ (2561) ที่ศึกษาเรื่อง

การส่งเสริมอาชีพให้ชุมชน: กรณีศึกษาบ้านโพธิ์ไทร ตำบลเมือง อำเภอมะนัง จังหวัดยะลา พบว่า แนวทางการส่งเสริมอาชีพให้แก่คนในชุมชนคือ การจัดอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับอาชีพ การหาตลาดรองรับสินค้า การตั้งกลุ่มอาชีพต่าง ๆ การทำเอกสารของงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยงาน และการจัดตั้งสถานที่จำหน่ายสินค้า เช่น ตลาด OTOP ในชุมชนหรือตลาดประจำตำบล

ประเด็นข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย พบว่า กลุ่มอาชีพสตรีมีทักษะอาชีพในการประกอบอาหารด้วยความชำนาญ เกิดจากการฝึกฝนด้วยตนเองและภูมิความรู้ที่ได้จากครอบครัวจากรุ่นสู่รุ่น แต่ยังขาดองค์ความรู้ทางวิชาการ การถ่ายทอดองค์ความรู้ และการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมในการแปรรูปอาหารสมัยใหม่เข้ามายุกระดับคุณภาพและกระบวนการผลิต ดังนั้นความยั่งยืนที่จะทำให้กลุ่มอาชีพสตรีตำบลพรเจริญที่จะพัฒนากลุ่มสตรีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนได้นั้น แนวทางการสนับสนุนที่เป็นปัจจัยหลักที่สำคัญ คือ การจัดองค์การ การวางแผนงาน และการปฏิบัติงาน สอดคล้องกับแนวคิดของ สุภาภรณ์ พรหมคช (2559) ได้ศึกษาเรื่อง รูปแบบการบริหารการพัฒนาสตรีในจังหวัดเพชรบุรี โดยเน้นด้านการวางแผนงาน การจัดการองค์กร และการปฏิบัติงาน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ผลการวิจัยพบว่า การจัดประชุมประจำเดือนเพื่อวางแผนงาน การบริหารจัดการบุคคลตามความถนัด และการดำเนินกิจกรรมตามแผนที่กำหนดไว้ เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อความสำเร็จของกลุ่มสตรี สอดคล้องกับงานวิจัยของ อัญชิษฐา อักษรศรี และวันชัย แสงสุวรรณ (2564) กล่าวว่า บทบาทของสตรีในยุคปัจจุบันเปลี่ยนไปเป็นอย่างมากในหลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นบทบาทนอกบ้าน และบทบาทในบ้าน ผู้หญิงสมัยใหม่หลายคนจะมีบทบาทหน้าที่การทำงานนอกบ้านมากกว่า ทำให้หลายคนต้องมีการพัฒนาตัวเองแทบจะทุกเรื่องเพื่อให้ทันต่อยุคและเหตุการณ์ในสังคมปัจจุบัน โดยเฉพาะบทบาทการเป็นผู้นำในองค์กรที่ดี ผู้หญิงคนหนึ่งนั้นในหน้าที่ได้โอกาสเป็นสิ่งที่ท้าทายเป็นอย่างมาก เพราะการทำงานร่วมกับคนหรือการบริหารบุคคลในองค์กรโดยเฉพาะการตัดสินใจสิ่งที่สำคัญ ๆ บทบาทของสตรีในประเทศไทยนั้นได้เพิ่มขึ้นกว่าในอดีตอย่างมากและพบว่า ผู้หญิงได้รับการยอมรับในสังคมมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับกรอบทิศทางของยุทธศาสตร์การพัฒนาสตรี พ.ศ. 2560-2564 (กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, 2560) ซึ่งได้กำหนดกรอบความคิดไว้ 5 แนวทางเพื่อตอบสนองความต้องการในการพัฒนาประเทศ ความจำเป็นในการดำเนินการเพื่อสร้างสังคมที่เท่าเทียมกัน และเผชิญกับประเด็นท้าทายต่าง ๆ ยุทธศาสตร์ 5 แนว คือ ยุทธศาสตร์ที่ 1 ปรับเปลี่ยนเจตคติของสังคมในประเด็นความเสมอภาคเท่าเทียมกันระหว่างหญิงชาย ยุทธศาสตร์ที่ 2 เสริมพลังเพิ่มบทบาทการมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนาสังคมและคุณภาพชีวิตแก่สตรีทุกกลุ่มและทุกระดับ ยุทธศาสตร์ที่ 3 พัฒนาเงื่อนไขและปัจจัยที่เอื้อต่อการพัฒนาสตรีที่มีประสิทธิภาพและเสมอภาค ยุทธศาสตร์ที่ 4 กำหนดมาตรการเฝ้าระวัง ขจัดปัจจัยเสี่ยงป้องกันคุ้มครองช่วยเหลือและเยียวยา ยุทธศาสตร์ที่ 5 สร้างความเข้มแข็งของกลไก และกระบวนการพัฒนาสตรี ดังนั้นกระบวนการเพื่อให้สตรีมีบทบาททางสังคมในยุคปัจจุบันทำให้สตรีต้องแข่งขันกับการดำเนินชีวิตมากขึ้น สอดคล้องกับการศึกษาของ ชูติมา ถวัลย์ปรีดา และคณะ (2564) ได้สรุปว่า ชุมชนแห่งการเรียนรู้หมายถึงกลุ่มคนหรือชุมชนที่ตระหนักถึงความสำคัญของการเรียนรู้ มีการสนับสนุนและผลักดันเพื่อก่อให้เกิดการสร้าง การถ่ายทอด และการใช้องค์ความรู้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชน จึงเป็นแนวทางในการสร้างชุมชนให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Community

Learning) สมาชิกช่วยกันเรียนรู้ หรือเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข้อควรระวังในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชนและความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน ความรู้เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกันเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ดังนั้น การเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดวิธีการที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนของตน ต้องเป็นชุมชนพึ่งตนเองได้ (Self-Help Management) คือ สมาชิกและองค์กรต่างๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็งพอที่จะช่วยเหลือหรือ พึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ทั้งในยามปกติและประสบกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึงประสงค์ อีกทั้งต้องมีการจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) คือสมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเอง ส่วนชุมชนได้วางแผน จัดกระบวนการดำเนินงาน และประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเองได้ ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพสตรี ควรนำผลการวิจัยไปเป็นแนวทางในการกำหนดนโยบายของหน่วยงาน ในการพัฒนาบทบาทของกลุ่มอาชีพสตรีในชุมชนอื่น ๆ ให้มีความเข้มแข็ง ยั่งยืนและพึ่งตนเองได้

ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการคือ ผลการวิจัยในครั้งนี้สามารถเป็นข้อมูลสารสนเทศแก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้นำองค์ความรู้ไปปรับใช้ หรืออ้างอิงในเชิงวิชาการ

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไปคือ ควรศึกษารูปแบบการประยุกต์ใช้ การเสริมสร้างความเข้มแข็งในเชิงปฏิบัติด้วยกระบวนการแบบมีส่วนร่วมโดยการเสริมสร้างความเข้มแข็งของกลุ่มอาชีพสตรีในมิติต่าง ๆ

เอกสารอ้างอิง

กิจการสตรีและสถาบันครอบครัว, กรม. (2560). ยุทธศาสตร์การพัฒนาสตรี พ.ศ. 2560-2564.

กรุงเทพมหานคร: กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว.

กิจวิสิณ วิชัยดิษฐ, ชัยชนะ มิตรสัมพันธ์, จิรภัทร ตันติทวีกุล, เกษสุณีย์ บำรุงจิตต์ และสัมภาษณ์ สุวรรณศิริ.

(2562). แนวทางการพัฒนาอาชีพให้กับประชาชนในชุมชนตำบลบางสระแก้วอำเภอแหลมสิงห์ จังหวัดจันทบุรี เพื่อเพิ่มรายได้ที่ยั่งยืน. [รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร]. https://repository.rmutp.ac.th/bitstream/handle/123456789/3432/LARTS_63_04.pdf

ควบคุมโรค, กรม. (2563). โรคติดเชื้อไวรัสโคโรนา 2019 (COVID-19). กรุงเทพฯ: กองโรคจากการประกอบอาชีพและสิ่งแวดล้อม กรมควบคุมโรค กระทรวงสาธารณสุข.

- ชุติมา ถวัลย์ปรีดา, ภัทรกันย์ ระเบียบดี, รัฐพงษ์ แซ่อย่าง, วริศรา นบนอบ, สุเมธา ทิศนเปรมสิน, อัญเชิญพร
ธิตยศศักดิ์ และจันทร์ศม ภูติอริยวัฒน์. (2564). ชุมชนแห่งการเรียนรู้กับการพัฒนาชุมชน.
วารสารการจัดการพัฒนาท้องถิ่น, 1(2), 97 - 111.
- ธนันต์ กุลไพบุตร. (2562). บทบาทของมหาวิทยาลัยราชภัฏในการวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น.
วารสารการพยาบาล สุขภาพ และการศึกษา, 2(4), 3 - 12.
- ผการัตน์ พินิจวัฒน์. (2561). การส่งเสริมอาชีพให้ชุมชน: กรณีศึกษาบ้านโนนไพร ตำบลเมือง อำเภอมือง
จังหวัดเลย. วารสารสันติศึกษาปริทรรศน์ มจร, 6(3), 925 - 935.
- พิมพ์ภา เพ็งนาเรนทร์. (2564). การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาอาชีพเพื่อเพิ่มรายได้ของผู้สูงอายุ.
วารสารมหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี, 15(1), 42 - 58.
- ธณกร กิตติพรเดชาธร และอนงค์นุช เทียนทอง. (2562). การศึกษาปัจจัยการประกอบอาชีพเสริมของข้าราชการ
ในจังหวัดอุดรธานี. วารสารบริหารธุรกิจ เศรษฐศาสตร์และการสื่อสาร, 14(13), 72 - 84.
- สุภาภรณ์ พรหมคช. (2559). รูปแบบการบริหารการพัฒนากลุ่มสตรีเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
จังหวัดเพชรบุรี. วารสาร Veridian E-Journal, Silpakorn University, 9(2), 2257 - 2270.
- อัญธิษฐา อักษรศรี และวันชัย แสงสุวรรณ. (2564). บทบาทของสตรีไทยในยุคไทยแลนด์ 4.0. วารสารวิจัย
วิชาการ, 4(3), 297 - 310.